

Hastalık, Sağlık ve Toplum Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi

Hüseyin Özil *

Reşat Açıkgöz
Hastalık, Sağlık ve Toplum
Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi.
İstanbul, 2021, DYB Yayınları

Sağlık ne yaşamın kendisidir, ne kalıcı bir iyilik halidir, ne sakatlık ve hastalığın yokluğudur ne de yüce bir değerdir. Sağlık hayatın akışıdır; toplumsal ve kültürel bir durumdur; ruhsal bir tecrübedir (Açıkgöz, 2021, s.30).

Sağlık ve hastalık kişinin yaşam boyunca içerisinde yer aldığı iki temel haldir. Bu nedenle sağlığa dair ilgi insanlığın yeryüzündeki varlığıyla eşdeğer bir geçmişe sahiptir. Tarih boyunca insanlar; hastalıkları yenmek, daha güçlü olmak ya da daha uzun yaşamak gibi amaçlar uğruna sürekli arayış içerisinde olmuşlardır. İnsanın bu arayışına kimi zaman metafizik, kimi zaman felsefe, kimi zaman din, kimi zaman da modern tıp rehberlik etmiştir. Modern tıbbın rehberliği dünyaya dair algıda kayda değer değişimlere de yol açmıştır. Ancak, modern tıbbın etkisiyle sağlığa ve bedene dair bakış gittikçe hastalık karşıtı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Böylelikle mesele tıbbın egemenliğinde tekelleşmiştir. Dolayısıyla hastalığa dair ilgi uzun bir süre ampirik verilerin toplanması ve bu verilerin bilimsel yollarla değerlendirilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle de hastalıkla ilgili açıklamalar tıbbi gerekçelerle sınırlı kalmıştır. Oysa *sağlık, insan sağlığı bağlamında, çok boyutlu bir kavramdır. İnsan; bedeni ve ruhsal yapısıyla, duyguları ve düşünceleriyle, acıları ve sevinçleriyle, kısıyası maddi ve manevi yapısıyla, içsel ve dışsal boyutuyla bir bütündür ve bir birliği temsil eder* (Açıkgöz, 2021, s.26). Bu bütüncül bakış açısı nedeniyle sağlığın insanla ve toplumla olan ilişkisinde sosyolojik bir perspektifin gerekliliği kendini gösterir. Fakat klasik sosyologlar sağlık meselesini doğrudan bir inceleme nesnesi olarak ele almamışlardır.

Klasik sosyoloji teorilerinin olduğu ortama bakıldığında Sanayi Devrimi ve Fransız Devriminin toplumsal yaşama dair neredeyse her şeyi etkilediği görülür

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edeb. Fak. Sosyoloji Bölümü.

E-mail: huseyin-ozil@hotmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0194-3727>

Geliş Tarihi: 01.06.2020 ■ Kabul Tarihi: 25.06.2021

(Nisbet, 2020, s.29-31). Bu nedenle sosyolojinin ilk ilgi alanları devrimlerin oluşturduğu düzen ve düzensizlikler üzerinedir (Kızılcıkelik, 1994, s.3). Diğer bir deyişle klasik sosyologların – A. Comte, K. Marx, E. Durkheim, H. Spencer, M. Weber vb.- temel ilgileri toplumlardaki değişimlerin etkilerine dair makro meselelerdir (Goodwin ve Scimecca, 2015). Dolayısıyla sosyolojinin ortaya çıktığı ve kurumsallaştığı ilk dönemlerdeki toplumsal şartlara dair genel ilgi, sağlık konusunu göz ardı eder.

Sosyoloji disiplini içerisinde hukuk, siyaset ve ekonomi gibi alanlarla karşılaştırıldığında sağlık, 1950'lere kadar rağbet edilen bir konu olmamıştır. Ancak bu durum sağlık sosyolojisine ilginin hiç olmadığı anlamına gelmez. Çünkü sağlık sosyolojisine dair ifadeler 1950'lerden çok önce kullanılmaya başlanmıştır. McIntre 1894 yılında “medikal sosyoloji” terimini ilk defa kullanmış ve çalışmasında sağlık ve sosyal faktörlerin önemine dikkat çekmiştir (Kasapoğlu, 1999, s.1). 20. yüzyılın hemen başındaki diğer çalışmalarda da sağlık sosyolojisine dair ifadeleri görmek mümkündür. Elizabeth Blackwell'in “Medical Sociology” adlı makalesi 1902 yılında, James Warbasse'in aynı adı taşıyan kitabı ise 1909 yılında yayımlanmıştır (Cockerham ve Ritchey, 1997, s.XI-XXVI). Ama alana dair ilginin oluşumu ve gelişimi 20. yüzyılın ortalarında Talcott Parsons'a kadar gerçekleşmemiştir.

T. Parsons'ın *The Social System* (1951) adlı çalışması sağlık sosyolojisi alanındaki gelişimin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Zira sağlığa dair hâkim medikal bakışa statü ve roller üzerinden getirilen perspektif, meselenin toplumsal boyutunun ön plana çıkmasını sağlar (Parsons, 1951). Parsons'tan sonra 1950'ler ve 1960'lara baktığında da sağlık sosyolojisi alanında önemli gelişmelerin yaşandığı görülür. 1959 yılında Sağlık Sosyolojisinin Amerikan Sosyoloji Derneği'nin resmi bir parçası olarak kabul edilmesi ve 1965'te Sağlık ve Sosyal Davranış (*Journal of Health and Social Behavior*) adlı derginin çıkarılması bu gelişmelerdendir (akt. Açıköz, 2021, s.56). 1970'lerden günümüze gelen süreçte ise sağlık sosyolojisi sosyolojinin ana çalışma alanlarından birisi olmuştur.

Türkiye'de sağlık sosyolojisi çalışmaları dünyadaki literatürle karşılaştırıldığında yavaş bir gelişim sağladığı görülür. 1960'ların ortası gibi geç bir tarihte başlayan çalışmalara Orhan Türkoğlu, Aytül Kasapoğlu ve Nusret Fişek gibi düşünürler öncülük etmişlerdir (Açıköz, 2021, s.57). Günümüzde ise bu alanda kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Nitekim, Reşat Açıköz'ün “Hastalık, Sağlık ve Toplum- Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi” adlı kitabı da böyle bir ilerlemenin ürünü olarak değerlendirilebilir. Ancak bu eser yazarın sağlık sosyolojisi alanındaki ilk çalışması değildir. Yazarın 2017 yılında toplumsal olanın mekânsal olduğunu savunduğu “Kent, Mekân ve Sağlık” (Mesut Hayati Avan ile birlikte) adlı çalışması ve 2019 yılında insan-hayvan etkileşiminin sağlığa etkisini ele aldığı “İnsanın Sağlığı Hayvanın Hastalığı” adlı makalesi yayımlanmıştır.

“Kent, Mekân ve Sağlık” adlı çalışmada yazar kentsel mekânları, sağlığa dair sundukları olanakları ve hastalık riskleriyle birlikte ele almış ve bu durumu sektörde yaşanan ticarileşme ve kapitalistleşme perspektifleriyle birlikte analize tabi tutmuştur (Açıköz ve Avan, 2017). “İnsanın Sağlığı Hayvanın Hastalığı” başlıklı incelemede yazar, insan-hayvan ilişkisinin tarihini ve niteliğini inceleme konusu olarak

merkeze almıştır. Ayrıca endüstriyel hayvancılıkla insan sağlığının hayvan sağlığından ayrı düşünülmemeyeceğini ortaya koymuştur (Açıkgöz, 2019). “Hastalık, Sağlık ve Toplum” adlı çalışma sağlık sosyolojisi alanına genel bir giriş mahiyetindedir.

Açıkgöz, “Hastalık, Sağlık ve Toplum- Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi” adlı eserinde sağlık sosyolojisine dair temel konuları ele almıştır. Kitap, on üç bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm sağlık sosyolojisindeki ana konulara temas eder. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde “sağlık nedir?” sorusuna cevap aranır. Bu soruya cevap için öncelikle sağlığın hastalığın karşıtı olmadığı vurgulanır. Çünkü sağlık kişinin yaşama dair tatmini perspektifinde ele alınabilecek çok boyutlu bir kavramdır. Bu nedenle kaliteli yaşama dair algı, kültürden kültüre ve kişinin toplumdaki konumuna göre değişebilir. Lakin kaliteli yaşam adı altında günümüzde yeni bir ideoloji inşa edilmiştir. Böylelikle sağlık kişisel kimliğin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Bu dönüşüm nedeniyle günümüzde sağlıklı yaşam ahlaki açıdan bir iyilik hali olarak görülmeye başlanmıştır. Fiziksel açıdan iyi görünümlü, fit ve arzulanan bir bedene sahip olmak toplumsal açıdan bir statü göstergesi haline gelmiştir (Açıkgöz, 2021, s.37). Sağlığın bir statü göstergesi olarak algılanması onu git-tikçe ticari ilişkilere konu olan bir metaya dönüştürmüştür.

İkinci bölümde literatürde yer alan tıp modelleri ve bunlara yönelik yaklaşımlar ve eleştiriler üzerinde durulmuştur. Biyomedikal model bu yaklaşımlardan birisidir. Sağlık alanındaki dinsel ve geleneksel açıklamalara karşın aklın ve bilimin doğrularını benimseyen biyomedikal model, zamanla modern toplumların bir özelliği haline gelmiştir. Ancak biyomedikal modele yöneltilen eleştiriler de vardır. Bu eleştiriler, holistik (bütünsel) tıp modeli olarak ifade edilen, kişinin sosyal ve fiziksel çevresini de dikkate alan yeni bir anlayışı oluşturmuştur. Bu anlayış kişinin sağlık algısını biyolojik, psikolojik ve toplumsal bağlarla değerlendirir (Açıkgöz, 2021, s.59-62). Dolayısıyla sağlığa bakışta toplumsal ve kültürel etmenleri gerekli kılar.

Hastalığa dair toplumsal ve kültürel bağlamlar da üçüncü ve altıncı bölümler arasında ele alınır. Bu bölümlerde hastalık ve sağlığa dair genel faktörler üzerinde durulmuş, hastalığı yaşayan kişinin mevcut durumu nasıl algıladığı incelenmiştir. Hastalığa dair kuramsal bakış açılarına da yer veren yazar, toplumsal faktörler -sınıf, yoksulluk, yaşlılık, ırk/etnisite, kentleşme, toplumsal cinsiyet vb.- ile kültürel konulara değinmiştir. Bölümün son kısmında ise sağlığın iki başat aktörü olan hasta ve doktor ilişkisine yer verilir. Hasta-doktor ilişkisinin mahiyetine dair kuramsal yaklaşımlar bu bölümde ele alınan konulardandır.

Yedinci bölüm sağlık sosyolojisi kitaplarında sık karşılaşılmayan bir alan olması nedeniyle dikkat çekicidir. Zira bu bölüm engellilik/sakatlık ile ilgilidir. *Dünya Engellilik Raporuna* göre dünya nüfusunun %15'inin engelli olduğu düşünüldüğünde konuya daha fazla yer verilmesi gerektiği ortadadır (2011, s.30). Bir diğer dikkat çekici husus ise yazarın bölümde engelli kavramının yanında sakat ifadesini de kullanmasıdır. Çünkü sakatlık modelleri içerisinde hâkim paradigma olan sosyal model *disabled/*engelli ifadesini kullanmaktadır. Bu terimin kullanılmasının nedeni engelli-liği kişinin sınırlılıklarından değil toplumsal organizasyonun dışlayıcı yapısından kaynaklandığı düşüncesidir (Oliver, 1996, s.33). Dolayısıyla kişi aslında toplumsal olarak engellidir. Fakat bu bakış kişinin bedensel sınırlılıklarını göz ardı eder. Bu

durum sakatlık yazarları tarafından eleştirilir (Açıkgöz, 2021, s.145-146). Sakatlığın sadece toplumsal boyutunu değil bedensel boyutunu da içeren bir kavramın gerekli olduğu dile getirilir. Bu nedenle bazı yazarlar tarafından *impairment*/yeti yitimi/sakatlık kavramı önerilir. Kitapta iki terimin de kullanılması bu yüzdendir.

Sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde ise yazar sağlık ve ekonomi konularına yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede ilaç ve endüstri ilişkisi ele alınır. Tarih boyunca hastalık için kullanılan ilaçlar endüstriyel bir muhteva kazandıktan sonra gittikçe kapitalist motivasyonların tesiri altına girmiştir. Dahası kapitalist niteliklerle üretilen ilaçlar artık sadece hastalığın değil bizatihi hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Nitekim gıda alanında da benzer dönüşümler yaşanmıştır. Gıdaların üretiminde endüstriyel yöntemlere başvurulması beraberinde birçok kimyasalın kullanımını getirmiştir. Ayrıca üretimde kullanılan kimyasalların yanında GDO'lu ürünler de ciddi sağlık risklerini barındırır. Sağlık ve ekonomi ilişkisi ele alındıktan sonra kitabın ilerleyen bölümlerinde ise yazar, sırasıyla din, hayvan ve mekân konularının sağlıkla ilişkisi üzerinde durur.

On üçüncü bölümde ise son zamanlarda dünyanın gündemini meşgul eden salgın konusuna değinilmiştir. Modern dünyada ilk defa böyle bir durumla karşı karşıya kalınsa da salgınlar ne yeni bir olgu ne de geçmişte yaşamış ve bitmiş bir durumdur. Ancak modernitenin oluşturduğu algıda salgına yer yoktur. Bu nedenle insanlar büyük bir şok yaşadılar. Çünkü salgın sadece yaşamları değil, ilişki biçimlerini, ekonomi ve ticari ilişkileri ve gelecek hayallerini de tehdit etti (Açıkgöz, 2021, s.257). Bu nedenle toplumsal bir mesele olarak salgınlar daha fazla ele alınmaya başlandı.

Açıkgöz'ün Hastalık, Sağlık ve Toplum başlıklı çalışmasına bakıldığında yazar sağlık sosyolojisine dair temel sorunları yalın, anlaşılır bir üslup ile okuyucuya sunmuştur. Sağlık toplumsal boyutlarına dair bütüncül bakışın sağlandığı çalışma on üç bölümden oluşmaktadır. Kitap sağlık sosyolojisine dair temel kavramları içerisinde barındırır. Bu yönüyle sağlık sosyolojisine ilgi duyan herkesin meseleye giriş için faydalanabileceği bir eserdir. Ancak kitap sadece sağlık sosyolojisinin ana konularını içerisinde barındırmaz. Çalışmada insan- hayvan ve sağlık, kentsel mekânlar ve sağlık, din ve sağlık konuları da işlenmektedir. Ayrıca eserde -sağlık sosyolojisinde- nispeten yeni çalışılmaya başlanan sakatlık sosyolojisine de yer verilmiştir. Dahası son birkaç yıldaki sağlık sosyolojisi yazılarına yön veren korona pandemisi de çalışmanın son bölümünde salgın başlığı altında okuyucunun ilgisine sunulmuştur.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, sağlık ve toplum- bir sağlık sosyolojisi incelemesi*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Açıkgöz, R. (2019). İnsanın sağlığı hayvanın hastalığı, *Sosyoloji Dîvanı (Hayvan Sayısı)*, 14, 45-60.

- Açıkgöz, R ve Avan M. H. (2017). Kent, mekân ve sağlık: toplumsal olan mekânsaldır. *Şehir Araştırmaları Dergisi*, 2. 134-144.
- Cockerham, W. C. ve Ritchey, F. J. (1997). *Dictionary of medical sociology*. London: Greenwood Press.
- DSÖ ve DB (T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı). (2011). *Dünya engellilik raporu*. Ankara: Anıl Group Matbaa.
- Goodwin, G. A. ve Scimecca, J. A. (2015). *Klasik sosyoloji teorileri: sosyoloji vaadinin yeniden keşfi*. (Ü. Tatlıcan, Yay. Haz.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kasapoğlu, M. A. (1999) *Sağlık sosyolojisi: Türkiye'den araştırmalar*. (M. C. Ecevit, Haz.). Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kızılçelik, S. (1994). *Sosyoloji teorileri-2* (2. Bs.). Konya: Yunus Emre Yayınları.
- Nisbet, R. (2015). *Sosyolojik düşünce geleneği* (2.bs.). (Y. Kaplan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları. (Orijinal Eserin Yayın Tarihi 1966).
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: from theory to practice*. New York: Palgrave.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. London and New York: The Free Press of Glencoe.